

JOANNA PTAK-CHMIEL¹

Karać czy zapobiegać? Regulacja prawna problemu przemocy „honorowej” w wybranych krajach (regionach) Europy i Bliskiego Wschodu

Streszczenie

Problem przemocy „honorowej” jest zjawiskiem przekraczającym granice państw, kultur i religii. Przemoc ta najczęściej bywa łączona z krajami i regionami Bliskiego Wschodu – Jordanią, Libanem, Palestyną, irackim Kurdystanem. W Europie omawiana kwestia pojawiła się w debacie publicznej dopiero na początku XXI w. i została ograniczona do kontekstu migracyjnego. Efektem takiej kategoryzacji przemocy „honorowej” jest polityzacja zjawiska, przejawiająca się w silnym uzależnieniu działań podejmowanych przez państwo od takich czynników, jak linia polityczna rządzącej partii czy nastroje społeczne. Celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, w jaki sposób uregulowano prawnie problem przemocy „honorowej” w wybranych krajach i regionach: Libanie, Jordanii, irackim Kurdystanie, Wielkiej Brytanii, Holandii i w Niemczech. Umożliwi to identyfikację sposobów walki z tym problemem i wskazanie, czy kontekst migracyjny wpływa na zróżnicowanie stosowanych rozwiązań. Przedmiotem analizy będzie regulacja prawna, a także orzecznictwo sądów oraz działalność różnych instytucji rządowych oraz pozarządowych nakierowanych na walkę z tym problemem. Wyniki badań prowadzą do refleksji nad tym, czy prawo karne rzeczywiście jest najefektywniejszym instrumentem rozwiązania omawianego problemu. Badana problematyka wpisuje się w szerszy kontekst zagadnienia wykorzystywania narzędzi prawnych do osiągnięcia określonych celów polityk publicznych.

Słowa kluczowe: przemoc honorowa, zabójstwa honorowe, obrona przez kulturę, prawo a migracje

¹ Mgr Joanna Ptak-Chmiel – Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego; e-mail: joanna.ptak@doctoral.uj.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2310-8228.

JOANNA PTAK-CHMIEL

To Punish or to Prevent? Legal Regulation of the Problem of „Honour”-Related Violence in Europe and the Middle East

Abstract

The problem of “honour”-related (or “honour”-based) violence is a phenomenon that crosses the boundaries of countries, cultures, and religions. This kind of violence usually tends to be associated with various countries and regions of the Middle East – Jordan, Lebanon, Palestine, Iraqi Kurdistan. In Europe, this issue appeared in public debates only at the beginning of the 21st century, limited to the context of migration. Such categorisation has resulted in the politicisation of “honour”-related violence, manifested in the strong dependence of actions taken by the state on such factors as the political line of the ruling party or public feeling. The aim of this article is to answer the question about the legal regulation of “honour”-related violence in selected countries of the Middle East and Europe: Lebanon, Jordan, Iraqi Kurdistan, the United Kingdom, the Netherlands, and Germany. This will make it possible to identify the means and methods of combating this problem and indicate whether the context of migration determines the solutions applied in practice. The subject of the analysis will be the legal regulation and the judicial decisions, as well as the activity of various public and non-governmental institutions that are involved in the prevention of this problem. The results of the analysis lead to a reflection on the question as to whether criminal law is really the most effective instrument of solving the problem in question. The matter at issue fits into a wider context of the question of use of law-based instruments in order to achieve certain aims of public policies.

Keywords: honour-based violence, honour killings, cultural defence, law and migration

Wprowadzenie

Charakterystyka zjawiska przemocy „honorowej” jest przedmiotem trwającej od wielu lat debaty, toczącej się na gruncie akademickim i rządowym. W Rezolucji 1681 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy przemoc „honorową” zdefiniowano jako „wszystkie formy przemocy przeciwko kobietom i dziewczętom, popełniane w imię tradycyjnych norm honoru, stanowiące poważne naruszenie podstawowych praw człowieka”². Cytowana definicja ma charakter ogólny i nie pozwala na udzielenie odpowiedzi na pytanie o to czym są „tradycyjne normy honoru” i dlaczego stają się motywem popełnienia określonego czynu. Koncepcje, które można odnaleźć w publikacjach naukowych są znacznie bardziej złożone pod względem ilości czynników opisujących dane zjawisko. Przemoc „honorowa” bywa konceptualizowana między innymi jako przemoc wobec kobiet i dziewcząt³, jako problem wynikający z określonych ról społecznych, odmiennych dla kobiet i mężczyzn⁴, lub jako pewna kategoria czynów motywowanych kulturą sprawców⁵.

W krajach Europy Zachodniej omawiany problem pojawił się w debacie publicznej na początku XXI w. jako zjawisko występujące wśród określonych mniejszości etnicznych, nieznanie kulturze społeczeństwa przyjmującego. Efektem takiej kategoryzacji przemocy „honorowej” jest polityzacja zjawiska przejawiająca się w silnym uzależnieniu działań podejmowanych przez państwo od takich czynników, jak linia polityczna rządzącej partii czy nastroje społeczne.

Problem ten nie jest jednak ograniczony do określonego obszaru geograficznego. Poza Europą Zachodnią przypadki przemocy „honorowej” są odnotowywane

² Rezolucja 1681 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, *Urgent need to combat so-called "honour crimes"*, 2009.

³ Przykładem może być przytoczona wyżej Rezolucja. Takie podejście nie znajduje uzasadnienia w statystykach przemocy „honorowej”. W 2015 r. w Holandii wśród ofiar zabójstw honorowych było 6 mężczyzn i 7 kobiet. *Terugblik Op 2015. Jaarverslag van Het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld*, Haga 2016, s. 28.

⁴ Przykładowo: R. Reddy, *Domestic Violence or Cultural Tradition? Approaches to 'Honour Killing' as Species and Subspecies in English Legal Practice*, [w:] A.K. Gill, C. Strange, K. Roberts (red.), *Honour Killing & Violence. Theory, Policy & Practice*, London 2014, s. 27–45.

⁵ Taki sposób konceptualizacji przemocy „honorowej” cechuje między innymi działania niemieckich organów władzy publicznej. S.K. Ercan, *Same Problem, Different Solutions: The Case of 'Honour Killing' In Germany and Britain*, [w:] A.K. Gill, C. Strange, K. Roberts (red.), op. cit., s. 201–206.

w krajach Bliskiego Wschodu i Południowej Azji, takich jak Pakistan⁶, Jordania⁷, Liban⁸, Irak (zwłaszcza w regionie irackiego Kurdystanu)⁹ i Palestyna¹⁰. Przemoc „honorowa” występuje również w krajach Ameryki Południowej¹¹.

Celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, w jaki sposób uregulowano prawnie problem przemocy „honorowej” w wybranych krajach i regionach: Libanie, Jordanii, irackim Kurdystanie, Wielkiej Brytanii, Holandii i w Niemczech. Wśród kryteriów wyboru krajów znalazły się takie kwestie, jak odnotowywanie na danym terytorium czynów zaliczanych przez organy władzy publicznej i w praktyce sądowej do kategorii „przemocy honorowej” oraz możliwość rekonstrukcji określonej linii orzeczniczej i regulacji prawnej w odniesieniu do omawianego zagadnienia. Co więcej zarówno w Wielkiej Brytanii, jak i w Holandii oraz w Niemczech odnotowano przypadki przemocy „honorowej” wśród sprawców wywodzących się z wymienionych krajów i regionów Bliskiego Wschodu, w szczególności irackiego Kurdystanu¹².

Umożliwi to identyfikację sposobów walki z problemem w kontekście prawa i wskazanie, czy kontekst migracyjny wpływa na zróżnicowanie stosowanych rozwiązań. Odpowiedź na główne pytanie badawcze zostanie poprzedzona analizą kwestii szczegółowych, takich jak: czy pojęcie przemocy „honorowej” używane zarówno w odniesieniu do danej kategorii czynów popełnianych na terenie Europy i w innych regionach świata odnosi się do analogicznego zjawiska, czy w którymś z analizowanych krajów zdecydowano się na wprowadzenie przemocy „honorowej” jako odrębnego typu przestępstw, czy deklarowana motywacja działania chęcią przywrócenia utraconego honoru w którejś z badanych jurysdykcji jest uznawana za przesłankę uzasadniającą niższy wymiar kary. Odpowiedź na

⁶ J.A. Cohan, *Honor Killings and the Cultural Defense*, „California Western International Law Journal” 2010, 2, s. 211–219.

⁷ R. Abu Hassan, L. Welchman, *Changing the rules? Developments of ‘crimes of honour’ in Jordan*, [w:] S. Hossein, L. Welchman (red.), *‘Honour’. Crimes, Paradigms, And Violence Against Women*, London 2005, s. 199–208.

⁸ D. Hoyek, R.R. Sidawi, A.A. Mrad, *Murders of women in Lebanon: ‘crimes of honour’ between reality and the law*, [w:] S. Hossein, L. Welchman (red.), op. cit., s. 111–136.

⁹ G. Hague, A.K. Gill, N. Begikhani, *‘Honour’-based violence and Kurdish communities: Moving towards action and change in Iraqi Kurdistan and the UK*, „Journal of Gender Studies” 2013, 4, s. 383–396.

¹⁰ M. Hasan, *The politics of honor: patriarchy, the state and the murder of women in the name of family honor*, „Journal of Israeli History” 2002, 1–2, s. 1–37.

¹¹ S. Pimentel, V. Pandjarian, J. Belloque, *The ‘legitimate defence of honour’, or murder with impunity? A critical study of legislation and case law in Latin America*, [w:] S. Hossein, L. Welchman (red.), op. cit., s. 245–262.

¹² Ze względu na brak szczegółowych statystyk dotyczących przemocy „honorowej” wskazanie dokładnych liczb jest niemożliwe. Przenalizowane dane pochodziły z opracowań policyjnych, przykładowo: *Terugblik Op 2015...*

ostatnie pytanie badawcze jest szczególnie istotna, bowiem ewentualne potwierdzenie takiego stanu rzeczy świadczyłoby o uznaniu danej kategorii zachowań – zaliczanych do przemocy „honorowej” – za akceptowalne na gruncie prawa. Wartością dodaną przeprowadzonej analizy będzie próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy istnieją takie czynniki mogące przyczynić się do zwiększenia skali problemu, które występują w omawianych krajach niezależnie od kontekstu migracyjnego czy kultury dominującej na danym terytorium. Warto zauważyć, że badana problematyka wpisuje się w szerszy kontekst zagadnienia wykorzystywania narzędzi prawnych do osiągnięcia określonych celów polityk publicznych.

Regulacja prawna przemocy „honorowej” w krajach Bliskiego Wschodu. Przykład Libanu, Jordanii i irackiego Kurdystanu

Szczególnym źródłem informacji na temat sprawców i ofiar przemocy „honorowej” jest analiza orzeczeń sądowych. Poza możliwością rekonstrukcji określonej linii orzeczniczej pozwala to udzielić odpowiedzi na pytania o płeć, wiek, rejon zamieszkania, a często także o stopień edukacji czy status społeczny stron postępowań.

Taką analizę przeprowadzili Danielle Hoyek, Rafif Rida Sidawi oraz Amira Abou Mrad. Autorzy w badaniach opublikowanych w 2005 r.¹³ przeanalizowali problem przestępstw motywowanych honorem (*crimes of honour*) w prawie libańskim. Autorzy uważają, że pomimo ogromu zmian, jakie nastąpiły w sytuacji kobiet w społeczeństwie libańskim na przestrzeni lat, stosunki rodzinne w dalszym ciągu (w mniejszym lub w większym stopniu, w zależności na przykład od regionu lub statusu społecznego rodziny) są naznaczone relikdami dawnego porządku społecznego – patriarchy. Patriarchalność społeczeństwa przejawia się również w reakcji sądów na przestępstwa motywowane honorem. W tym kontekście przyjmuje się, że regulacją w szczególności odwołującą się do honoru jako motywacji działania sprawcy był artykuł 562 libańskiego kodeksu karnego¹⁴ umożliwiający nadzwyczajne złagodzenie kary sprawcy, który zastał swoją małżonkę lub jedną ze zstępnych, lub wstępnych, lub siostrę w trakcie dokonywania aktu cudzo-

¹³ D. Hoyek, R.R. Sidawi, A.A. Mrad, op. cit. Wszelkie informacje na temat badań przeprowadzonych przez tych autorów znajdujące się w dalszej części tekstu pochodzą z tej publikacji.

¹⁴ *Lebanon: Law Reform Targets 'Honor' Crimes. Lebanese Laws Need Further Overhaul to Curb Gender-Based Violence*, <https://www.hrw.org/news/2011/08/11/lebanon-law-reform-targets-honor-crimes> (dostęp: 12.11.2017).

łóstwa albo bezprawnego stosunku seksualnego i zabił lub ranił jedno, lub dwoje z partnerów.

W czasach poprzedzających kodyfikację prawa w Libanie artykuł nawiązujący do zabójstwa lub zranienia osób przyłapanych *in flagranti* na akcie cudzołóstwa w swoim oryginalnym kształcie¹⁵ został przejęty z prawa osmańskiego (art. 188), które obowiązywało na tym terenie do 1943 r. Co ważne, treść wspomnianego artykułu wywodzi się z francuskiego kodeksu karnego z 1810 r. (art. 324). We Francji wspomniany artykuł obowiązywał do 1975 r. Jego odpowiednik, art. 562 libańskiego kodeksu karnego, przeszedł długą drogę poprawek legislacyjnych, aż do jego ostatecznego wykreślenia w 2011 r.

Zgodnie z pierwszą wersją, obowiązującą do 1999 r., w określonych okolicznościach sprawca mógł liczyć na odstąpienie od wymierzenia kary. Obowiązywanie art. 562 w takim kształcie spotkało się z krytyką środowisk prawniczych i aktywistów praw kobiet opartą na postulatach równości płci, w której wskazywano negatywne skutki regulacji dla prewencji omawianych czynów zabronionych. Dzięki ich działalności, a także ratyfikacji przez Liban aktów prawa międzynarodowego odwołujących się do praw kobiet, w 1999 r. w treści przepisu odstąpienie od wymierzenia kary zastąpiono możliwością jej nadzwyczajnego złagodzenia.

Pomimo tendencji do łączenia art. 562 z czynami motywowanymi honorowo w żadnej ze spraw sądowych przeanalizowanych w trakcie realizacji omawianych badań nie zastosowano wspomnianej podstawy prawnej. Autorzy przeanalizowali akta 25 spraw sądowych z lat 1998–2003, w których sprawcy popełnili zarzucane im czyny w celu obrony honoru (*defence of honour*). W 15 przypadkach sprawcy zostali skazani na podstawie art. 549¹⁶, w 7 art. 547¹⁷, w 2 art. 554¹⁸ i w 1 art. 553¹⁹ libańskiego kodeksu karnego.

W większości spraw sędziowie odmawiali zastosowania art. 193 libańskiego kodeksu karnego, zgodnie z którym wymiar kary może zostać złagodzony, jeżeli motywacja sprawcy była „honorowa”. W sprawach, w których w wyroku odwołano

¹⁵ W oryginalnym kształcie wspomniana regulacja przewidywała możliwość całkowitego odstąpienia od wymierzenia kary osobom, które dokonały zabójstwa, zranienia lub pobicia osób przyłapanych *flagrante delicto*. Taka wersja obowiązywała we francuskim kodeksie karnym.

¹⁶ Wskazany przepis przewidywał karę śmierci dla sprawców umyślnych zabójstw popełnionych w określonych okolicznościach.

¹⁷ Zgodnie z tym artykułem sprawcy umyślnych zabójstw podlegali karze od 15 do 20 lat ciężkich robót.

¹⁸ W tym przypadku sprawcy zostali skazani za naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający ponad 10 dni.

¹⁹ Art. 553 libańskiego kodeksu karnego odwoływał się do przypadków namawiania lub asystowania w popełnieniu samobójstwa. Przewidywał maksymalną karę 10 lat bezwzględnego pozbawienia wolności, jeżeli do samobójstwa doszło.

się do tego przepisu, redukując karę, sąd zwracał uwagę na relację między ofiarą a sprawcą, a także na sytuację społeczną ofiary. Powszechniejsze było stosowanie art. 253, zgodnie z którym sąd może zredukować karę, jeżeli popełnienie czynu zabronionego było usprawiedliwione okolicznościami sprawy. Dla przykładu, wskazany artykuł został zastosowany w sprawie, w której brat zabił siostrę ze względu na nieślubną ciążę. Zgodnie z uzasadnieniem wyroku okolicznościami uzasadniającymi redukcję kary były – między innymi – zwyczaje obowiązujące na terenie, z którego wywodził się sprawca.

Wydane wyroki wahały się od 2 do 7 lat w przypadku spraw, w których nie wnoszono o zadośćuczynienie, oraz od 4,5 roku ciężkich prac do kary śmierci w przypadku pozostałych postępowań. W 78% spraw deklarowaną motywacją działania sprawcy było „usunięcie hańby” lub „złe zachowanie ofiary”. W zdecydowanej większości spraw sprawca był płci męskiej. Ofiarami we wszystkich przeanalizowanych przypadkach były kobiety.

Choć narzuca się pytanie o reprezentatywność badania dla całego społeczeństwa libańskiego i pełnego spektrum spraw zaliczanych do przemocy „honorowej”, z omawianych badań można wyciągnąć wniosek, że ryzyko wystąpienia tego zjawiska jest większe wśród osób o niższym statusie społecznym. W niektórych regionach geograficznych kraju skala przemocy „honorowej” była nieproporcjonalnie większa niż w innych. Z reguły były to rejony biedniejsze, o niższym stopniu zurbanizowania. Prowadzi to do wniosku, że czynniki takie jak bieda czy niski poziom edukacji mogą przyczyniać się do postrzegania honoru jako regulatora stosunków społecznych i, jednocześnie, nadrzędnej wartości, za naruszenie której grozi określona sankcja.

Drugim z omawianych regionów Bliskiego Wschodu jest Jordania. Również w tym kraju obowiązuje analogiczna regulacja prawna umożliwiająca odstąpienie od wymierzenia kary w przypadku przyłapania żony albo innego żeńskiego członka rodziny na akcie cudzołóstwa lub stosunków pozamażeńskich²⁰. W 2001 r. wprowadzono poprawkę legislacyjną, zamieniając odstąpienie od wymierzenia kary na możliwość zgładzenia odpowiedzialności i uwzględniając stosowanie tego przepisu do spraw, w których sprawcą zabójstwa lub zranienia była żona ofiary²¹. Także w tym przypadku art. 340 jordańskiego kodeksu karnego wprowadzający tę regulację jest stosunkowo rzadko stosowany jako podstawa wyroków w sprawach

²⁰ Art. 340 jordańskiego kodeksu karnego. Również w tym przypadku źródeł obowiązywania omawianej regulacji należy szukać w prawie osmańskim i francuskim kodeksie karnym z 1810 r. (L. Abu Odeh, *Honor Killings and the Construction of Gender in Arab Societies*, „American Journal of Comparative Law” 2010, 4, s. 911–952.

²¹ R. Abu Hassan, L. Welchman, op. cit., s. 202.

przemocy „honorowej”²². W większości spraw linią obrony było dążenie do redukcji kary na podstawie art. 98, zgodnie z którym „ktokolwiek popełnia czyn zabroniony w stanie silnego wzburzenia, wynikającego z nieuprawnionego i niebezpiecznego działania ofiary, może podlegać nadzwyczajnemu złagodzeniu kary lub odstąpieniu od jej wymierzenia”²³. W orzecznictwie przyjmowano, że warunki stosowania tego artykułu nie są spełnione w przypadku zabójstw popełnianych z premedytacją, która wymagała od sprawcy poczynienia przygotowań do popełnianego czynu, przemyślenia i rozważenia konsekwencji²⁴. Poprzez „nieuprawnione i niebezpieczne” zachowanie ofiary rozumiano pozostawanie w związku poza-mażeńskim, cudzołóstwo, prostytutkę, ucieczkę z rodzinnego domu²⁵.

Dzięki aktywności organizacji pozarządowych i aktywistów praw kobiet w 2009 r. jordański Minister Sprawiedliwości powołał specjalny trybunał działający przy Sądzie Karnym, którego zadaniem było orzekanie w sprawach przemocy „honorowej”²⁶. Wydawane przez niego wyroki były surowsze niż w dotychczasowej praktyce orzeczniczej²⁷.

Debata publiczna na temat przemocy „honorowej” w Jordanii została zintensyfikowana w 2016 r. po ujawnieniu 5 spraw zabójstw „honorowych” popełnionych w przeciągu jednego tygodnia²⁸. W 2016 r. odnotowano o ponad 50% więcej przypadków zabójstw honorowych niż rok wcześniej (17 przypadków w 2015 r., 26 przypadków od stycznia do października 2016 r.)²⁹. W rezultacie w grudniu 2016 r. Departament Iftaa, zajmujący się kwestiami religii, wydał fatwę zakazującą zabijania kobiet w imię honoru, podkreślając niezgodność takiej praktyki z Islamem³⁰. W 2017 r. przeprowadzono prace legislacyjne mające na celu wprowadzenie poprawek do omówionego art. 98 kodeksu karnego ukierunkowanych na uniemoż-

²² Ibidem, s. 203.

²³ Ibidem, s. 204.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, s. 205.

²⁶ Human Rights Watch, *Letter to Jordan's Minister of Justice on "Honor" Crimes*, <https://www.hrw.org/news/2009/08/10/letter-jordans-minister-justice-honor-crimes> (dostęp: 12.11.2017).

²⁷ *Jordan says 'honour killing' is against Islam*, <https://www.thenational.ae/world/jordan-says-honour-killing-is-against-islam-1.203182> (dostęp: 12.11.2017).

²⁸ *Recorded 'Honor' Killings on the Rise in Jordan. Alarm Grows With 26 Murders So Far This Year*, <https://www.hrw.org/news/2016/10/27/recorded-honor-killings-rise-jordan> (dostęp: 12.11.2017).

²⁹ Ibidem.

³⁰ *Jordan says 'honour killing' is against Islam...*, op. cit. Departament Iftaa zajmuje się wydawaniem fatw, czyli pisemnych opinii eksperta w prawie muzułmańskim mających na celu rozwiązanie wątpliwości odnoszących się do różnych kwestii społecznych. Znaczenie prawne fatwy może być porównane do mocy wyroków Sądu Najwyższego.

liwienie jego stosowania w przypadku sprawców przemocy „honorowej”³¹. Usunięto również regulację umożliwiającą odstępianie od wymierzenia kary sprawcom gwałtu, którzy poślubili ofiarę³².

Badania przeprowadzone wśród dorastającej młodzieży w Ammanie pokazują, że również w tym regionie prawdopodobieństwo akceptowania przemocy „honorowej” jest zwiększone wśród osób o niższym statusie społecznym, słabiej wyedukowanych, przejawiających ogólne tendencje do moralnej neutralizacji przemocy³³.

Podsumowując ten fragment analizy, przemoc „honorowa” w Jordanii jest bardziej rozpowszechnionym problemem, niż w omówionym w poprzedniej części artykułu Libanie. Działalność aktywistów i polityków przyczynia się do podejmowania różnego rodzaju działań mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku. To, że statystyki zabójstw popełnianych w celu przywrócenia honoru gwałtownie wzrosły w ciągu ostatnich lat, nie musi świadczyć o faktycznej zmianie w liczbie popełnianych czynów. Może to wynikać również z rosnącej dezaprobaty społecznej dla sprawców tego typu przestępstw prowadzącej do lepszej wykrywalności tego typu spraw. Rozstrzygnięcie tej kwestii wymaga jednak czasu i systematycznej obserwacji statystyk na przestrzeni lat, o ile w ogóle jest możliwe.

Trzecim z analizowanych regionów Bliskiego Wschodu jest iracki Kurdystan. Sytuacja prawna tego regionu ma charakter dynamiczny³⁴. Ponieważ określenie kierunku dalszego rozwoju sytuacji jest trudne, należy zaznaczyć, że rozważania zawarte w dalszej części artykułu są aktualne na czas przygotowania niniejszego artykułu.

W 2004 r. Nazand Begikhani przeprowadziła w Kurdystanie badania terenowe na temat przemocy „honorowej” obejmujące wywiady z sędziami, politykami, prawnikami, policjantami, aktywistami praw kobiet i ofiarami, a także dokonała analizy dokumentów i aktów prawnych oraz wyroków sądowych³⁵. Na podstawie przeprowadzonych przez nią badań należy stwierdzić, że w prawie obowiązują-

³¹ *MPs approve amendments to controversial Article 98*, <http://www.jordantimes.com/news/local/mps-approve-amendments-controversial-article-98> (dostęp: 12.11.2017).

³² *Jordan bans rapists from escaping justice by marrying victim*, <https://www.theguardian.com/global-development/2017/aug/02/jordan-bans-rapists-from-escaping-justice-by-marrying-victim> (dostęp: 12.11.2017).

³³ M. Eisner, L. Ghuneim, *Honor Killing Attitudes Amongst Adolescents in Amman, Jordan*, „Aggressive Behavior” 2013, 5, s. 405–417.

³⁴ *Haider al-Abadi vows to use law to control Kurds*, <http://www.aljazeera.com/news/2017/09/haider-al-abadi-vows-law-control-kurds-170928110702735.html> (dostęp: 13.11.2017).

³⁵ N. Begikhani, *Honour-based violence among the Kurds: the case of Iraqi Kurdistan*, [w:] S. Hossein, L. Welchman (red.), op. cit., s. 209–229.

cym na terenie Kurdystanu można odnaleźć analogiczne regulacje jak w przypadku Libanu i Jordanii. Również w tym regionie sprawcy popełniający *flagrante delicto*, zastając żonę lub innego żeńskiego członka rodziny na akcie cudzołóstwa lub stosunku pozamałżeńskiego, mogą liczyć na niski wymiar kary. Inne przepisy umożliwiają złagodzenie wymiaru kary, jeżeli motyw działania sprawcy były „honorowe”³⁶.

W 2007 r., po nagłośnieniu na arenie międzynarodowej sprawy zabójstwa „honorowego” Du’ý Khalil, rząd Kurdystanu podjął szereg działań mających na celu przeciwdziałanie przemocy „honorowej”³⁷. Jedną z inicjatyw było przeprowadzenie w latach 2008–2010 badań, których celem było przeanalizowanie praktyki i polityki przeciwdziałania przemocy „honorowej” wśród społeczności kurdyjskich w Kurdystanie oraz w Wielkiej Brytanii³⁸.

Zgodnie z wynikami analizy pomimo przemian społecznych, jakie zaszły zwłaszcza w rejonach miejskich, w Kurdystanie honor nadal pełni rolę regulatora stosunków społecznych, wpływając na sytuację kobiet³⁹. Poprzez zachowanie niezgodne z przyjętymi normami kobieta może przynieść swojej rodzinie dyshonor, którego odzyskanie jest zadaniem całego kolektywu. Pomimo tego, że dokładne dane na temat skali przemocy „honorowej” w Kurdystanie nie są znane, na podstawie wyników badań autorzy doszli do wniosku, że występowanie tego zjawiska jest bardzo powszechne. Można jednak zaobserwować działania mające na celu przeciwdziałanie opisywanemu problemowi, na przykład poprzez tendencje do określania go mianem „dyshonorowego”⁴⁰. Autorzy w badaniach nie rozstrzygnęli, czy skala problemu jest zależna od takich czynników, jak bieda czy niski poziom edukacji.

Pomimo aktywności organizacji pozarządowych i działań podejmowanych przez organy rządowe w okresie realizacji badań wyroki w sprawach przemocy „honorowej” były niskie, a wiele z postępowań kończyło się uniewinnieniem lub odstąpieniem od wymierzenia kary⁴¹. Od 2000 r. przeprowadzono jednak szereg poprawek legislacyjnych, których celem było usunięcie przepisów umożliwiających

³⁶ Ibidem, s. 212.

³⁷ G. Hague, A.K. Gill, N. Begikhani, op. cit., s. 386.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Wyniki badań zostały opisane w cytowanej w powyższym przypisie publikacji.

⁴⁰ Anthony Appiah taki sposób walki z przemocą motywowaną honorem określił mianem „collective shaming” („zbiorowe zawstydzenie”). Szerzej: A. Appiah, *The Honor Code: How Moral Revolutions Happen*, New York 2010.

⁴¹ G. Hague, A.K. Gill, N. Begikhani, op. cit., s. 390.

znaczną redukcję kary w sprawach zabójstw honorowych. Niestety, proces implementacji wprowadzonych zmian do praktyki sądowej przebiegał bardzo wolno⁴².

Regulacja prawna przemocy „honorowej” w krajach Europy Zachodniej. Przykład Holandii, Wielkiej Brytanii i Niemiec

W omówionych w poprzedniej części artykułu krajach przemoc „honorowa” była postrzegana jako problem dotyczący – w mniejszym lub w większym zakresie – całego społeczeństwa. Jak wspomniałam, w krajach Europy Zachodniej przemoc „honorowa” została skonceptualizowana jako problem dotyczący przede wszystkim osób wywodzących się z mniejszości etnicznych. Nawet jeżeli obowiązujące definicje są neutralne po względem kultury sprawców, wspomnianą prawidłowość można zaobserwować na etapie stosowania prawa i realizacji strategii rządowych.

W Wielkiej Brytanii przemoc „honorowa” pojawiła się w debacie publicznej po nagłośnieniu spraw zabójstw „honorowych” Heshu Yones, Banaz Mahmod czy Tulay Goren. Początkowe starania mające na celu przeciwdziałanie przemocy „honorowej” podejmowano w ramach istniejących struktur walki z przemocą domową. Takie rozwiązanie miało swoje uzasadnienie ideologiczne (chęć uniknięcia stygmatyzacji członków mniejszości etnicznych) oraz ekonomiczne (hipotetycznie pozwalało na redukcję kosztów, które wynikałyby z tworzenia nowych struktur).

Po licznych nieprawidłowościach w działaniach policji w sprawie Banaz Mahmod w 2006 r. w różnego rodzaju analizach i opracowaniach podkreślono konieczność brania pod uwagę pewnych kulturowych czynników wpływających na motywację sprawców przemocy „honorowej”. Nie zdecydowano się jednak na wprowadzenie osobnej regulacji prawnej nawiązującej wprost do czynów zabronionych motywowanych honorem⁴³. Co do zasady przemoc „honorowa” była kategoryzowana jako przemoc skierowana przede wszystkim (choć nie wyłącznie) przeciwko kobietom i dziewczętom. Duży wpływ na to miała (i ma) działalność organizacji pozarządowych, takich jak IKWRO⁴⁴, które aktywnie uczestniczą w procesach decyzyjnych w roli ekspertów i lobbystów na rzecz wprowadzenia określonych rozwiązań.

⁴² Ibidem.

⁴³ Taka regulacja została wprowadzona w odniesieniu do przymusowych małżeństw oraz okaleczenia kobiecych narządów płciowych.

⁴⁴ Iranian and Kurdish Womens' Rights Organization.

O ile w orzecznictwie sądów brytyjskich początkowo można było zaobserwować tendencję do akceptowania obrony przez kulturę w sprawach przemocy „honorowej”⁴⁵, w efekcie prowadzącą do łagodzenia odpowiedzialności karnej sprawców, szybko zrezygnowano z takiej praktyki orzeczniczej. Odpowiedzialność osób popełniających czyny zabronione, mogące zostać skatalogowane jako przemoc „honorowa” jest oceniana na podstawie aktów prawnych odnoszących się do poszczególnych rodzajów przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu (zabójstw, wymuszenia samobójstw, pobić, tortur, okaleczeń, gróźb itd.). Częstą linią obrony sprawców było deklarowanie, że dany czyn został popełniony z powodu prowokacji (rozumianej jako stan silnego wzburzenia uzasadnionego okolicznościami). Akceptacja takiej argumentacji byłaby przesłanką do zakwalifikowania danego czynu jako zabójstwa, a nie morderstwa, co prowadziło do redukcji kary⁴⁶. Ocena, czy na gruncie danej sprawy można byłoby przesądzić o uzasadnieniu danego zachowania okolicznościami sprawy, zależała od uznania, czy kultura i przekonania sprawców mogą być brane pod uwagę przy ocenie zaistnienia stanu prowokacji.

Początkowo orzecznictwo sądów brytyjskich było pod tym względem niejednolite⁴⁷. W niektórych sprawach sądy brały pod uwagę kulturę sprawców jako jeden z czynników wpływających na ocenę, czy stan wzburzenia prowadzący do popełnienia danego czynu był uzasadniony okolicznościami sprawy⁴⁸. W innych postępowanie dowodowe obejmowało kwestie kultury, z której wywodził się sprawca, jako dowodu na homogeniczność danej społeczności w odniesieniu do obowiązujących wzorców postępowania, a zwłaszcza roli honoru i braku akceptacji dla utrzymywania pozamałżeńskich stosunków seksualnych⁴⁹. W niektórych sprawach sądy wskazywały na konieczność zbalansowania wymogów wynikających z kulturowej różnorodności z zapewnieniem ochrony narażonej na przemoc jednostce⁵⁰. Obecnie motywacja popełnienia danego czynu chęcią ochrony lub przywrócenia utraconego honoru nie jest brana pod uwagę jako okoliczność łagodząca wymiar kary.

⁴⁵ M. Grzyb, *Przestępstwa motywowane kulturowo. Aspekty kryminologiczne i prawnokarne*, Warszawa 2016, s. 151.

⁴⁶ R. Reddy, *Gender, Culture and the Law: Approaches to 'Honour Crimes' in the UK*, „Feminist Legal Studies” 2008, 3, s. 313.

⁴⁷ Ibidem, s. 314.

⁴⁸ Przykładowo: wyrok w sprawie R. vs Shabir Hussain, Sąd Koronny Newcastle, 28.07.1998.

⁴⁹ Wyrok w sprawie R. vs Faqir Mohammed, Sąd Koronny Manchester, 18.07.2002. Szerzej: R. Reddy, *Gender, Culture and the Law...*, s. 316.

⁵⁰ Ibidem, s. 318.

W drugim z krajów europejskich, w Holandii, przypadki przemocy „honorowej” są zaliczane do kategorii przestępstw motywowanych kulturowo⁵¹. Wyroki wydawane w takich sprawach w latach 70. i 80. XX w. były stosunkowo łagodne, a sprawcy mogli liczyć na mniejszy wymiar kary ze względu na specyficzną motywację działania, która w interpretacji sądów wiązała się z określonymi normami i wzorcami zachowania mającymi swój początek w kulturze określonych społeczności⁵². Dla przykładu, w 1977 r. holenderski Sąd Najwyższy skazał sprawcę zabójstwa, które zgodnie z deklaracją sprawcy zostało popełnione w celu przywrócenia utraconego honoru, na 6 lat bezwzględnej pozbawienia wolności, podczas gdy maksymalnym wymiarem kary za dokonanie tego typu czynu było dożywocie⁵³.

Taka tendencja mogła wiązać się z tym, że w tym okresie – aż do lat 90. XX w. – motywowanie określonego zachowania kulturą nie rozpatrywano w kategorii problemu, ale jako alternatywną metodę rozwiązywania sporów⁵⁴. Co więcej, sędziowie przejawiali tendencję do orzekania niższego wymiaru kar w tych sprawach, w których – ich zdaniem – sprawcy cechowali się „prymitywnością” lub „archaicznością”⁵⁵. Taka argumentacja stała się linią obrony, w której ukazywano sprawców jako osoby zacofane, nieświadome przemian społecznych, niezdolne do racjonalnego działania⁵⁶.

Kolejne lata przyniosły przełom. Orzeczenia wydawane w analogicznych sprawach w późniejszym okresie – na przełomie XX i XXI w. – były znacznie surowsze. Dotyczyło to również spraw zaliczanych do przemocy „honorowej”. Wyrazem zmiany linii orzeczniczej była sprawa z 1999 r., w którym sprawca – mąż ofiary – został skazany na 15 lat pozbawienia wolności, a motywacja jego działania została uznana za niedopuszczalną. Stwierdzono, że niższy wymiar kary miałby negatywny wpływ na ogólną prewencję w przypadku tego typu spraw⁵⁷.

Wyroki wydawane obecnie są podobne pod względem dolegliwości do orzeczeń zapadających w analogicznych sprawach, niepopelnianych w celu przywrócenia

⁵¹ M. Siesling, J. Ten Voorde, *Paradox of Cultural Differences in Dutch Criminal Law*, [w:] M.-C. Foblets, A.D. Renteln (red.), *Multicultural Jurisprudence: Comparative Perspectives on the Cultural Defence*, Portland 2009, s. 160.

⁵² Ibidem, s. 162.

⁵³ Ibidem, s. 163. Wyrok holenderskiego Sądu Najwyższego z 1 lutego 1977, NJ 1977, 563.

⁵⁴ Ibidem, s. 164.

⁵⁵ Przykładem jest wyrok Sądu Rejonowego w Almelo z 31 maja 1994 r. (niepublikowany), w którym sąd wprost stwierdził, że sprawca zabójstwa żył i działał w „archaicznym stanie umysłu”. Ibidem, s. 165.

⁵⁶ Ibidem. Nie ulega wątpliwości, że tego typu dyskurs cechuje się orientalizmem i tworzeniem dychotomii „my”–„oni”.

⁵⁷ Ibidem, s. 164. Wyrok Sądu Rejonowego w Dordrechcie z 30 grudnia 1999, LJN AA4019.

utraczonego honoru⁵⁸. Przemoc „honorowa” nie została jednak uznana za odrębny typ czynu zabronionego, a w holenderskim prawie nie wprowadzono legalnej definicji omawianego problemu. W 2004 r. opracowano rządową, roboczą definicję przemocy „honorowej”, neutralną pod względem kultury i płci sprawców oraz ofiar⁵⁹. Pomimo tej pozornej neutralności na podstawie analizy statystyk można stwierdzić, że na poziomie realizacji polityki przesłanka pochodzenia etnicznego sprawców pozostaje relewantna⁶⁰. Badania przeprowadzone w 2005 r. wykazały, że także w Holandii sprawcy przemocy „honorowej” mieli relatywnie niski status społeczny i ekonomiczny. Wpływało to na ich silne uzależnienie od otaczającej społeczności⁶¹.

Również w innym z krajów europejskich – w Niemczech – w aktach prawnych nie występuje pojęcie „zabójstw honorowych” ani „obrony przez kulturę”. Czynnikiem odróżniającym różne wyroki wydawane w sprawach zabójstw motywowanych chęcią przywrócenia utraczonego honoru jest ewentualna kwalifikacja czynu jako dokonanego z niskich pobudek⁶².

Zgodnie z wyrokiem niemieckiego Sądu Najwyższego do takiej kategorii czynów należy zaliczyć przestępstwa popełnione z motywacją zasługującą na szczególne potępienie, cechującą się najniższymi standardami moralnymi⁶³. Przy ocenie motywacji działania sąd powinien wziąć pod uwagę takie czynniki, jak kultura czy środowisko sprawcy.

Interpretacja pojęcia „niskich pobudek” otwarła pole dla strategii obrony, w której starano się wykazać, że dla danej zbiorowości – z której wywodził się sprawca – popełnianie przemocy w celu przywrócenia honoru nie tylko nie jest działaniem z niskich pobudek, ale jest oczekiwane i wymagane w świetle określonej kultury lub religii. Umożliwiło to redukcję wymierzanych kar w niektórych sprawach zabójstw honorowych, w których uznano, że zachowanie sprawcy było determinowane jego kulturą, a to wykluczało kwalifikację motywacji jako zasłu-

⁵⁸ Wywiad ekspercki z J. Janssen, Haga, kwiecień 2016 r.

⁵⁹ J. Janssen, *Your honour or your life? An exploration of honour cases for police officers and other professionals*, Haga 2009, s. 78.

⁶⁰ Dla przykładu, zgodnie z statystykami opublikowanymi przez National Centre for Expertise on Honour Based Violence (LEC EGG; „Centrum”) zdecydowana większość z przeanalizowanych w Centrum spraw dotyczyła osób pochodzących z Turcji, Maroka, Iraku lub Afganistanu. *Terugblik Op 2015...*, s. 28.

⁶¹ M. Siesling, J. Ten Voorde, op. cit., s. 161.

⁶² W zależności od takiego rozróżnienia dany czyn byłby uznawany za typ kwalifikowany (§ 211) lub niekwalifikowany (§ 212) zabójstwa.

⁶³ S. Maier, *Honor Killings and the Cultural Defense in Germany*, [w:] M.-C. Foblets, A.D. Renteln (red.), op. cit., s. 240.

gującej na szczególne potępienie⁶⁴. Przy ocenie motywacji brano pod uwagę takie czynniki, jak długość pobytu danej osoby na terenie Niemiec. Często sięgano bowiem po argument, że dana osoba nie miała świadomości, że zabójstwo popełniane w określonych okolicznościach sprawy nie jest akceptowane w społeczeństwie przyjmującym.

Taka linia orzecznicza spotkała się z protestem aktywistów, naukowców i polityków, takich jak Necla Kelek⁶⁵. Argumentowano, że prowadzi to do usankcjonowania nierówności płci i nierównego traktowania osób wywodzących się z mniejszości. *De facto* prowadziło to do rozróżnienia sytuacji ofiary w zależności od tego, czy sprawca w swojej linii obrony przywoływał argument „z kultury”, czy nie deklarował takiej motywacji działania.

Analizując wyroki wydane przez sądy do 2004 r., można zauważyć, że tendencja do akceptowania obrony przez kulturę jako linii obrony sprawców była stosunkowo rozpowszechniona. Badacze z Instytutu Maxa Plancka zajmujący się problematyką orzeczeń sądów w sprawach zabójstw honorowych przeanalizowali 78 wyroków z lat 1996–2005⁶⁶. Zgodnie z wynikami ich analizy zdecydowana większość sprawców może zostać zaliczona do osób zmarginalizowanych, słabo wyedukowanych, nisko wykwalifikowanych lub bezrobotnych. Działanie z motywacją zasługującą na potępienie przypisano 32 sprawcom z 87 skazanych za zabójstwo. W 15 sprawach sądy uznały motyw działania sprawców – chęć przywrócenia utraconego honoru – za przesłankę uzasadniającą złagodzenie odpowiedzialności karnej. Co ważne, w żadnym z wyroków deklarowana motywacja działania sprawcy chęcią przywrócenia honoru nie doprowadziła do jego uniewinnienia.

28 stycznia 2004 r. niemiecki Sąd Najwyższy wydał przełomowy wyrok, w którym odrzucił możliwość stosowania obrony przez kulturę w sprawach zabójstw honorowych. W orzeczeniu stwierdzono, że standardem oceny czynów tego typu powinny być wartości i przekonania większości społeczeństwa niemieckiego, a nie określonej zbiorowości etnicznej, nieuznającej w pełni etycznych i prawnych wartości znajdujących swoje odzwierciedlenie w niemieckim prawie⁶⁷. Wyrazem implementacji tej linii orzeczniczej są późniejsze wyroki sądów, np. w sprawie zabójstwa Hatun Sürücü, w których sądy wymierzały najwyższy możliwy wymiar kary.

⁶⁴ Ibidem, s. 240–241.

⁶⁵ Necla Kelek jest niemiecką socjolożką i feministką pochodzącą z Turcji, autorką takich publikacji, jak *Chaos der Kulturen: Die Debatte um Islam und Integration*, Köln 2012.

⁶⁶ D. Oberwittler, J. Kasselt, *Honour Killings in Germany (Executive Summary)*, 2011, https://www.mpicc.de/files/pdf1/honourkillingsgermany_execsummary.pdf (dostęp: 27.11.2017).

⁶⁷ S. Maier, op. cit., s. 243. Wyrok niemieckiego Sądu Najwyższego z 28 stycznia 2004 r., 2StR 452/03.

Co ważne, również w Niemczech zaobserwowano prawidłowość, że im niższy status społeczno-ekonomiczny rodziny, połączony z brakiem integracji ze społeczeństwem przyjmującym, tym większe prawdopodobieństwo, że dla danej zbiorowości honor stanowi najwyższą wartość. Pociąga to za sobą ryzyko przemocy „honorowej” w przypadku zachowania się jednostki w sposób niezgodny z uznawanym za honorowy⁶⁸.

Wnioski

Z przeprowadzonej analizy wynika, że pojęcie przemocy „honorowej”, choć ujmowane w różny sposób, w każdym z przeanalizowanych krajów odnosi się do analogicznego problemu. Zarówno w krajach Bliskiego Wschodu, jak i w krajach Europy Zachodniej przemoc „honorowa” w prawie i w praktyce orzeczniczej sądów jest postrzegana jako zjawisko negatywne, a szczególna motywacja działania sprawców – co do zasady – nie stanowi przesłanki uzasadniającej łagodniejszy wymiar kary. O ile początkowo sprawcy przemocy „honorowej” w Jordanii, Libanie czy w irackim Kurdystanie mogli liczyć na złagodzenie odpowiedzialności karnej lub odstąpienie od wymierzenia kary, obecnie dąży się do zmiany linii orzeczniczej. W niektórych krajach europejskich sądy początkowo również akceptowały obronę przez kulturę jako linię obrony sprawców, uznając motywację ich działania za przesłankę łagodzącą. W stosunkowo krótkim czasie zrezygnowano z takiej praktyki, a wyroki zapadające w sprawach zaliczanych do przemocy „honorowej” często są surowsze niż w przypadku analogicznych przestępstw, niezaliczanych do tej kategorii.

Konceptualizacja przemocy „honorowej” jako problemu dotyczącego przede wszystkim osób wywodzących się z mniejszości etnicznych, nieznanego społeczeństwu przyjmującemu ma liczne konsekwencje. Przede wszystkim w krajach, takich jak Niemcy doprowadziło to do stygmatyzacji członków mniejszości etnicznych w debacie publicznej i upowszechnienia dyskursu o istnieniu „równoległych społeczności”. Umożliwiło to przedstawianie imigrantów jako osób „zacofanych”, hołdujących „barbarzyńskim tradycjom”⁶⁹.

W każdym z analizowanych krajów europejskich skutkowało to upolitycznieniem problemu i uzależnieniem go – między innymi – od polityki integracji, stosunku do mniejszości etnicznych i narastającej imigracji, nastrojów społecznych

⁶⁸ Ibidem, s. 238. Taki wniosek płynie również z omówionych badań, przeprowadzonych przez Instytut Maxa Plancka.

⁶⁹ S.A. Ercan, op. cit., s. 201–206.

czy linii politycznej rządzącej partii. Splot tych czynników wpływał na to, czy przemoc „honorowa” w danym momencie była przedmiotem zainteresowania organów rządowych, które odpowiednio podejmowały lub zaniechały działań w celu przeciwdziałania temu problemowi.

W żadnym z krajów nie wprowadzono legalnej definicji omawianego zjawiska. Kategoria przemocy „honorowej”, w szczególności w Europie, nie jest jasna i klarowna. Często jedynym czynnikiem odróżniającym tego typu czyny od innych kategorii spraw jest właśnie pochodzenie etniczne ofiary i sprawców. Innym z czynników przesądzających o tym, czy dany przypadek zostanie zaliczony do kategorii przemocy „honorowej”, poza etnicznością, jest słownictwo używane zarówno przez ofiary, jak i przez sprawców lub deklarowana motywacja⁷⁰. Z podobną tendencją do opierania kategoryzacji danego czynu na deklaracji sprawców mamy do czynienia w omówionych krajach Bliskiego Wschodu. Zwiększa to ryzyko, że w przypadku uznania motywacji działania chęcią przywrócenia utraconego lub naruszonego honoru za przesłankę łagodzącą linią obrony sprawców będzie argumentowanie, że dany czyn można zaliczyć do przemocy „honorowej”, niezależnie od faktycznej motywacji.

Tym, co odróżnia politykę wybranych państw w odniesieniu do tego aspektu na Bliskim Wschodzie i w Europie jest to, że w krajach europejskich kultura stała się pewną soczewką, przez pryzmat której patrzono na sprawy, w których przynajmniej jedna ze stron – najczęściej sprawca – pochodziła z mniejszości etnicznej. Może to prowadzić do licznych nieprawidłowości w postępowaniach sądowych. Po pierwsze łatwo można sobie wyobrazić sytuację, w której dany czyn, nienoszący cech przemocy „honorowej”, zostanie za taki uznany tylko dlatego, że sprawca wywodził się z określonej grupy etnicznej. Z drugiej strony, zwłaszcza w przypadku akceptowania strategii obrony przez kulturę, może to prowadzić do nadużywania argumentów „z obrony przez kulturę” w celu zamaskowania prawdziwej motywacji sprawcy.

Opisane podejście cechuje reifikacja kultury, która w tym ujęciu jest traktowana jak niezmienny monolit, o łatwych do zarysowania granicach. Jest to szczególnie widoczne w przypadku ujmowania kultury w sposób esencjalistyczny, jako „własności” określonych grup etnicznych, odrębnej od kultury społeczeństwa przyjmującego⁷¹. W przypadku przemocy „honorowej” wartości określonych grup etnicznych są pokazywane jako fundamentalnie sprzeczne z wartościami kultury

⁷⁰ J. Janssen, op. cit., s. 80.

⁷¹ B.C. Oude Breuil, *Dealing with the Ethnic Other in Criminal Law Practice: a Case Study from the Netherlands*, [w:] M.-C. Foblets, A.D. Renteln (red.), op. cit., s. 292–295.

dominującej⁷². Pogłębia to dychotomię „my”–„oni”, przyczyniając się do polaryzacji społeczeństwa.

Takie ujęcie kultury i etniczności może przyczyniać się do wykorzystywania prawa karnego jako głównego narzędzia rozwiązywania określonych problemów społecznych⁷³. Przyjmując taką strategię, państwo opiera swoje działania niemalże wyłącznie na zaostrzeniu odpowiedzialności karnej sprawców czynów określonego typu. Jednak, jak pokazuje praktyka i dotychczasowe doświadczenia analizowanych państw, opisany problem znajduje się poza spektrum spraw, w których narzędzia prawnokarne mogą być najefektywniejszym sposobem osiągnięcia zamierzonego celu.

Problem przemocy „honorowej” dotyczy mniejszości w obrębie mniejszości, a nie całych zbiorowości i w każdym z analizowanych krajów ma charakter marginalny. Zarówno w krajach Bliskiego Wschodu, jak i w Europie Zachodniej przemoc „honorowa” była odnotowywana przede wszystkim wśród osób wykluczonych, o niższym statusie społecznym i ekonomicznym. W tym kontekście należy pamiętać o tym, że w przypadku imigracji ryzyko wykluczenia jest znacznie zwiększone.

Można z tego wysunąć wnioski, że pozytywny skutek w postaci zmniejszenia skali problemu można osiągnąć poprzez umożliwienie osobom należącym do grup szczególnie narażonych na ryzyko występowania zjawiska przemocy „honorowej” dostępu do, przykładowo, rynku pracy, edukacji, wykształcenia oraz przez podejmowanie szeregu innych działań mających na celu zapobieganie wykluczeniu społecznemu. W tym ujęciu narzędzia prawnokarne powinny pełnić funkcję jedynie pomocniczą, a nie dominującą działania państwa.

Oczywiście taka prawidłowość mogłaby wynikać z ogólnie zwiększonej tolerancji dla zachowań przestępczych u określonych jednostek⁷⁴. Nie zmienia to jednak faktu, że podjęcie wyżej wymienionych działań mogłoby przyczynić się do zmniejszenia skali problemu również w takim szerszym ujęciu.

Obserwacja ta jest aktualna nie tylko w odniesieniu do Europy i problemu polityki integracji, ale i w przypadku krajów Bliskiego Wschodu. Co ważne, przypadki zabójstw „honorowych” były odnotowywane również w Polsce. Obecnie

⁷² O pojęciu „kultury dominującej” szerzej: J. van Broeck, *Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes (Cultural Offences)*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 2001, 1, s. 1–32.

⁷³ O różnych aspektach związanych z interkulturowością prawa karnego, również w kontekście kary jako komunikatu dla społeczeństwa, szerzej: B. Wojciechowski, *Interkulturowe prawo karne*, Toruń 2009.

⁷⁴ Kwestia wpływu ogólnej tendencji do moralnej neutralizacji przemocy (ang. *moral neutralization of violence*) na postawę danej jednostki wobec przemocy „honorowej” została przeanalizowana przez M. Eisnera i L. Ghuneim, op. cit.

problem ten w odniesieniu do naszego kraju ma charakter incydentalny, jednak nie można wykluczyć, że w nieokreślonej przyszłości może ulec to zmianie⁷⁵. Wnioski płynące z przedstawionej analizy, w szczególności dotyczące wpływu wykluczenia i marginalizacji na prawdopodobieństwo popełnienia przemocy „honorowej”, są cenną wskazówką dla osób, które stanęłyby przed zagadnieniem opracowania strategii walki z tym problemem.

Bibliografia

Akty prawne

Rezolucja 1681 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, *Urgent need to combat so-called "honour crimes"*, 2009.

Orzeczenia sądowe

Wyrok holenderskiego Sądu Najwyższego z 1 lutego 1977, NJ 1977.

Wyrok Sądu Rejonowego w Almelo z 31 maja 1994 r. (niepublikowany).

Wyrok w sprawie R. vs Shabir Hussain, Sąd Koronny Newcastle, 28 lipca 1998.

Wyrok Sądu Rejonowego w Dordrechcie z 30 grudnia 1999, LJN AA4019.

Wyrok w sprawie R. vs Faqir Mohammed, Sąd Koronny Manchester, 18 Lipca 2002.

Wyrok niemieckiego Sądu Najwyższego z 28 stycznia 2004 r., 2StR 452/03.

Publikacje

Abu Hassan R., Welchman L., *Changing the rules? Developments of 'crimes of honour' in Jordan*, [w:] S. Hossein, L. Welchman (red.), *'Honour'. Crimes, Paradigms, And Violence Against Women*, London 2005, s. 199–208.

Abu Odeh L., *Honor Killings and the Construction of Gender in Arab Societies*, „American Journal of Comparative Law” 2010, 4, s. 911–952.

Appiah A., *The Honor Code: How Moral Revolutions Happen*, New York 2010.

Begikhani N., *Honour-based violence among the Kurds: the case of Iraqi Kurdistan*, [w:] S. Hossein, L. Welchman (red.), *'Honour'. Crimes, Paradigms, And Violence Against Women*, London 2005, s. 209–229.

Bojarski J., Leciak M., *Polskie interkulturowe prawo karne (?) – niektóre aspekty tzw. obrony przez kulturę*, [w:] A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (red.), *Nauki*

⁷⁵ O konieczności wypracowania stanowiska polskiej doktryny prawa karnego w kwestiach związanych z możliwym wzrostem zróżnicowania kulturowego szerzej m.in. J. Bojarski, M. Leciak, *Polskie interkulturowe prawo karne (?) – niektóre aspekty tzw. obrony przez kulturę*, [w:] A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (red.), *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara*, t. 1, Toruń 2012, s. 75–96.

- penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara*, t. 1, Toruń 2012, s. 75–96.
- Broeck van J., *Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes (Cultural Offences)*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 2001, 1, s. 1–32.
- Cohan J.A., *Honor Killings and the Cultural Defense*, „California Western International Law Journal” 2010, 2, s. 178–252.
- Eisner M., Ghuneim L., *Honor Killing Attitudes Amongst Adolescents in Amman, Jordan*, „Aggressive Behavior” 2013, 5, s. 405–417.
- Ercan S.K., *Same Problem, Different Solutions: The Case of ‘Honour Killing’ In Germany and Britain*, [w:] A.K. Gill, C. Strange, K. Roberts (red.), *‘Honour’ Killing & Violence. Theory, Policy & Practice*, London 2014, s. 199–217.
- Grzyb M., *Przestępstwa motywowane kulturowo. Aspekty kryminologiczne i prawnokarne*, Warszawa 2016.
- Hague G., Gill A.K., Begikhani N., *‘Honour’-based violence and Kurdish communities: Moving towards action and change in Iraqi Kurdistan and the UK*, „Journal of Gender Studies” 2013, 4, s. 383–396.
- Hasan M., *The politics of honor: patriarchy, the state and the murder of women in the name of family honor*, „Journal of Israeli History” 2002, 1–2, s. 1–37.
- Hoyek D., Sidawi R.R., Mrad A.A., *Murders of women in Lebanon: ‘crimes of honour’ between reality and the law*, [w:] S. Hossein, L. Welchman (red.), *‘Honour’. Crimes, Paradigms, And Violence Against Women*, London 2005, s. 111–136.
- Janssen J., *Your honour or your life? An exploration of honour cases for police officers and other professionals*, Haga 2009.
- Kelek N., *Chaos der Kulturen: Die Debatte um Islam und Integration*, Köln 2012.
- Maier S., *Honor Killings and the Cultural Defense in Germany*, [w:] M.-C. Foblets, A.D. Renteln (red.), *Multicultural Jurisprudence: Comparative Perspectives on the Cultural Defence*, Portland 2009, s. 229–246.
- Oberwittler D., Kasselt J., *Honour Killings in Germany (Executive Summary)*, 2011, https://www.mpicc.de/files/pdf1/honourkillingsgermany_execsummary.pdf (dostęp: 27.11.2017).
- Oude Breuil B.C., *Dealing with the Ethnic Other in Criminal Law Practice: a Case Study from the Netherlands*, [w:] M.-C. Foblets, A.D. Renteln (red.), *Multicultural Jurisprudence: Comparative Perspectives on the Cultural Defence*, Portland 2009, s. 287–300.
- Pimentel S., Pandjarjian V., Belloque J., *The ‘legitimate defence of honour’, or murder with impunity? A critical study of legislation and case law in Latin America*, [w:] S. Hossein, L. Welchman (red.), *‘Honour’. Crimes, Paradigms, And Violence Against Women*, London 2005, s. 245–262.
- Reddy R., *Domestic Violence or Cultural Tradition? Approaches to ‘Honour Killing’ as Species and Subspecies in English Legal Practice*, [w:] A.K. Gill, C. Strange, K. Roberts (red.), *Honour’ Killing & Violence. Theory, Policy & Practice*, London 2014, s. 27–45.
- Reddy R., *Gender, Culture and the Law: Approaches to ‘Honour Crimes’ in the UK*, „Feminist Legal Studies” 2008, 3, s. 305–321.

Siesling M., Ten Voorde J., *Paradox of Cultural Differences in Dutch Criminal Law*, [w:] M.-C. Foblets, A.D. Renteln (red.), *Multicultural Jurisprudence: Comparative Perspectives on the Cultural Defence*, Portland 2009, s. 145–176.

Terugblik Op 2015. Jaarverslag van Het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld, Haga 2016.

Wojciechowski B., *Interkulturowe prawo karne*, Toruń 2009.

Artykuły online

Haider al-Abadi vows to use law to control Kurds, <http://www.aljazeera.com/news/2017/09/haider-al-abadi-vows-law-control-kurds-170928110702735.html> (dostęp: 13.11.2017).

Human Rights Watch, *Letter to Jordan's Minister of Justice on "Honor" Crimes*, <https://www.hrw.org/news/2009/08/10/letter-jordans-minister-justice-honor-crimes> (dostęp: 12.11.2017).

Jordan bans rapists from escaping justice by marrying victim, <https://www.theguardian.com/global-development/2017/aug/02/jordan-bans-rapists-from-escaping-justice-by-marrying-victim> (dostęp: 12.11.2017).

Jordan says 'honour killing' is against Islam, <https://www.thenational.ae/world/jordan-says-honour-killing-is-against-islam-1.203182> (dostęp: 12.11.2017).

Lebanon: Law Reform Targets 'Honor' Crimes. Lebanese Laws Need Further Overhaul to Curb Gender-Based Violence, <https://www.hrw.org/news/2011/08/11/lebanon-law-reform-targets-honor-crimes> (dostęp: 12.11.2017).

MPs approve amendments to controversial Article 98, <http://www.jordantimes.com/news/local/mps-approve-amendments-controversial-article-98> (dostęp: 12.11.2017).

Recorded 'Honor' Killings on the Rise in Jordan. Alarm Grows With 26 Murders So Far This Year, <https://www.hrw.org/news/2016/10/27/recorded-honor-killings-rise-jordan> (dostęp: 12.11.2017).

Inne źródła

Wywiad ekspercki z Janine Janssen, kwiecień 2016.